

УДК 94 (497.11-12) "1804/1813"

УЧЕСТВЕ НИШЛАНЈА У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ

Апстракт: Овај рад је посвећен борби свеиштенства Нишавске и Нишке епархије за национално ослобођење и културни препород Србије, и њиховом учествовању у устанцима с почетка XIX века. Велики утицај који је имало свеиштенство на српски народ искоришћен је да би се дала морална и духовна снага устаницима.

Кључне речи: Србија, устанак, манастири, свеиштенство, цркве, Турци, реформе, Бугари, војска, владика.

Велика криза која је захватила Турско царство крајем XVIII века била је резултат и последица њеног тешког међународног положаја, а пре свега унутрашњих несређених прилика у аграрно-правним односима. Реформе које је започео султан Селим III (1789-1807) увођењем редовне војске, "низама", укидањем привилегија наследним пашаларским кућама ишле су и на то да се побољша материјални и друштвени положај хришћанске раје управо стабилизацијом правног и економског система, као и увођењем нешерифатских законских прописа. Због својих благонаклоних гледања на положај хришћана и угледања на постигнућа европске цивилизације, пре свега на промене изазване Француском револуцијом 1789. године, Селим III проглашен је за султана-ђаура од

стране конзервативног противреформног покрета, а последице су биле бројне буне провинцијских представника власти против централне владе, Порте и прогањање хришћана као тобожњих узрочника реформе. Продор европског капитализма, пре свега трговачког капитала, учинили су да Турско царство све више зависи од европских прилика, не само у међународним политичким односима већ и у економским. Европске трговце и привреднике све више је интересовала сировинска база турске економије, али с друге стране и турско тржиште све више осећало потребу за производима европске индустријске робе. Отуда су се у претежно природној структури Турског царства почетком XIX века појавиле потребе за прелазак на новчану привреду. Тако је дошло до ве-

ликог притиска појединих осиноних уживалаца "десетка" и "деветка" на хришћанске обрађиваче земље и ретке баштинике да своје обавезе измирују у новцу. Неразвијени новчани систем тога времена у Турској довео је у овим условима до сукоба "господара" и широких слојева сељачког становништва, нарочито у крајевима где је централна власт попустила, а управу преузели разни одметници од Порте, који су пљачкали и заводили терор. Анархичну ситуацију у Турском царству одсликавали су: појаве крцалија у крајевима Македоније и Бугарске, узурпација власти Пазваноглуа у Видинском санцаку, самовоља многих босанских капетана, одметништво Али-паше Јањинског у јужноалбанским крајевима и у Епиру.¹

Сукоб интереса између реформне странке султана Селима III и конзервативних слојева "старотурака" око државног уређења, додатно искомпликован економском кризом у царству, политичким одметништвом многих феудалних пашаларских породица и великом друштвено-економском подређеношћу хришћана запалих у економску беду, отежан појавама дахија у Београдском пашалуку 1801, најближе су везани за историју српског народа на почетку XIX века све до избијања Првог српског устанка 1804. године. Када је у фебруару 1804. године у Београдском пашалуку избила буна широких размера и за неколико недеља ликвидирала власт Портиних одметника-дахија, српски устанак још није имао онај значај за безбедност Турског царства, какав ће задобити годину дана касније, после Иванковачке битке. Ипак се о победа-

ма српских сељака знало далеко изван граница Београдског пашалука, на просторима Румелијског и Босанског вилајета, као и међу Србима у Аустрији, где је Банаћанин Доситеј Обрадовић испевао своју песму "Пјесн о инсурекцији Србијанов", а Земунац Гаврило Ковачевић штампао спев "Пјесн о случајном возмушченији в Србији". Неуспех Бећир-пашине мисије, погибија дахија у Ада-Калеу и блокирање крцалија Гушанца Алије у београдској тврђави још више су уздигли углед србијанских устаника у иностранству. Збивањима у српско-турским односима придавале су све већу важност и Аустрија, Русија и Француска због својих империјалних интереса на Балкану. Услед масовног народног устанка 1804. године турска власт је била веома брзо укинута, заведена је национална управа, створена народна војска за одбрану постигнутих тековина, земља одузета од турских спахија и предата у својину сељака, а целокупан народни живот био је ослобођен турских забрана, претњи и разних притисака и свих пореских обавеза према Турском царству. Пример радикалног обрачуна српских сељака у 12 нахија Београдског пашалука током 1804. и 1805. са представницима турске државне управе, и нарочито, укидање тимарско-спахијског аграрно-правног система, као и установа турске управе и судства, одушевљено је прихваћен и у околним крајевима са српским становништвом. У историји српског устанка, крајеви данашње југоисточне Србије одиграли су значајну и велику улогу у општенародној борби и десетогодишњем ратовању са Турцима. Нишки и Лесковачки пашалуци били су средишње територије попришта не само већег броја локалних народних буна и устана-

¹ Д. Пантелић, *Војно-географски опис Србије пред Кочину Крајину од 1783-1784. године*, Споменик СКА, LXXXII, Београд 1936, 18.

ка, већ и неколико већих битака у којима је учествовало готово целокупно српско становништво од Јастрепца и Куршумлије до Грделичке клисуре и Власине и од Грамаде, Ниша и Пирота до Знепоља на истоку. Територија југоисточне Србије дала је ослободилачкој борби свога краја већи број истакнутих ратника и народних предводника, бимбаша, војвода и кнежева, од којих је неке високо ценио и сам Карађорђе. За све време устанка, читаву једну деценију, Топлица, Поморавље и Понишавље имали су исту судбину као и устаничка Србија, без обзира на то што је стална линија фронта српско-турског рата била изван њихових подручја и што се стално ослобођена територија Србије налазила северно од географске линије Прокупље-Ниш-Пирот.

За историјске догађаје југоисточних крајева Србије у устанку карактеристично је: прво, што се Први српски устанак на територији Лесковачког и Нишког пашалука (који је обухватао цео слив Нишаве са Драгоманом и Трном) одвијао под посебним условима и карактеристикама борбе са Турцима; друго, што је велики део становништва из ових крајева емигрирао у ослобођене пределе Србије и отуда помагао ослободилачку борбу не само у свом старом завичају, већ и српски устанак и његове циљеве уопште. У време првих борби Срба са Турцима у Београдском пашалуку 1804. и 1805. године, од осталих околних области са српским становништвом, најпре се побунила Црна Река и села у долини Тимока. Узроци су били велики зулуми и претварање сељачких баштина у читлуке. Црноречани и Тимочани су добили помоћ у оружју и људима од Карађорђа у борби са војницима видинског паше Ос-

мана Пазваноглуа. У исто време, тридесет села у Нишкој нахији и неколико насеља у северном делу Пиротске нахије против Пазваноглуа и анархичне турске власти водило је прави рат и у долини Нишаве.

Могло би се рећи да су Пироћанци први из југоисточних крајева Србије ступили у везу са српским устаницима у Београдском пашалуку, и то преко раније побуњених Сврљижана, Тимочана и Црноречана, што се доводило у везу са Карађорђевим присуством крајем марта и почетком априла 1805. у Ресави и Црној Реци, тј. на граници трију турских пашалука: Лесковачког, Нишког и Видинског. Тако је познати проучавалац Првог српског устанка, Миленко Вукићевић, наводио: "...покрети Срба одушевљених устанком јавили су се и на југоисточној страни. Има вести да су се узнемирили Срби у жупи Крушевачкој, око Ниша и у пиротском крају... Крајем фебруара и почетком марта већ су се узбунили Срби у околини пиротској и поубијали неколико Пазваноглуових субаша. Пазваноглу их је једва умирио задовољивши њихове захтеве. Један део побуњених Срба у пиротском крају који није био задовољан оним што је Пазваноглу дао, оставио је свој крај и прикључио се шумадијским устаницима."² Притиснут

² М. Вукићевић, *Карађорђе*, књ. прва 1752-1804. Са две историјске карте и сликом Београда од 1788, Београд 1907; књ. друга 1804-1807, Београд 1912, фототипско издање ИРО Слобода, Београд 1988, књ. друга, 292; видети и: М. Ђорђевић, *Ослободилачки рат српских устаника 1804-1806. године*, Београд 1967; М. Вукићевић, *Из војних установа Карађорђева времена*, ГНЧ, XXXI, Београд 1912; С.Петровић, *Понишавље и суседни крајеви у време Првог српског устанка*, Наше стварање, Лесковац 1955; А. Ивић, *Списи бечких архива о Првом срп-*

вековним феудалним обавезама, наметнутим од турских господара, народ Понишавља у суседству са већ ослобођеним подручјем из дана у дан показивао је све више своје незадовољство. Незадовољници су појединачно или у већим групама, почели прелазити у Србију, у нади да себи и својима отуда донесу слободу.

Отуда се још на почетку устанка 1804. године у Шумадији нашао велики број бегунаца из Понишавља. Међутим, већ 5. априла 1805. године објављена је вест да су се хришћани у Пиротском кадилуку дигли против Турака, а устанак претио да се рашири.³ Аустријски извештаји су током целог априла 1805. године пратили развој ситуације и говорили о већим успесима Пироћанаца. "Озбиљност сукоба око Пирота огледала се и у томе што је лесковачки Шашит-паша почео да скупља војску, свакако са намером да је употреби против устаника у своје суседству. То исто учинио је и нишки Хафиз-паша."⁴ Устанак Пироћанаца, као и неких нишких села, превазилазио је важност локалног значаја. О покретима Срба на југоисточној страни читамо и у извештају оберштара Тамерлина барону Георгу Ценеину, фелдмаршалу, заповеднику Славонско-сремске границе, од 27. априла 1805. године. "У Бугарској, особито код Пирота, између тамошњих Турака и тамошњих појединих хришћана дошло је неколико пута до окршаја, у којима су Турци увек из-

влачили дебљи крај."⁵ Пред турским репресалијама створиле су се хајдучке чете које су наставиле своја кретања по Торлаку, Старопланинском Загорју и осталом Шоплуку, а вође су им били Мита и Маринко Петровић, Загорци Ђира, Мина, Филип и Драган и Знепољац хајдук Апостол.⁶ Злодела Турака у пиротском крају су се настављала. Усмено предање казује да су "поред пута од Сарлаха за Жуково и Будин дел" често набијали на коље угледне људе Горњег Понишавља да би на тај начин заплашили рају и осујетили њихове побуне.⁷ То је нагнало Хафиз-пашу и Шашит-пашу да заједничким јаким снагама крену на устанак. Нема информација где и како је дошло до одлучујуће хришћанско-турске борбе која се завршила поразом устаника. Наводи се да је у тур-

⁵ А. Ивић, *Списи бечких архива*, II, 103; М. Марић, *Стојан Чавдар, Војвода Заплањски*, Братство књ. VI, Београд 1894, 294-306; *Исти*, *Заплање у време Првог српског устанка*, Зборник народног музеја, Ниш 1989, 59-62.

⁶ С. Петровић, *Понишавље и суседни крајеви*, 6; В. Стојанчевић, *Око учешћа Пироћанаца*, 18; Б. Лилић, *Историја Пирота I*, 46.

⁷ О томе је остала и песма анонимног Пироћанца - С. Петровић, *Историја града Пирота*, приредила Борислава Лилић, Пирот 1996, 9.

Карађорђе иде

Морава Нишави са радом јави
да се Шумадија на султана дигла.
Та вест Нишавцима као муња је стигла
Нова нада гнездо у срцу им сави

Па изазва код њих слободарско врење
"Хафиз паша рањен! Карађорђе иде
И наши су с њима!" Шапућу чим се виде
И спомињу своје скоро васкрсење

Извиднице наше Софији се ближе
Зато и смрт рају немиле коси
Од Пирота коље с до Жукова диже
Сваки колац једну српску главу носи
А седам попова, седам добрих Срба
Обешених држи тијабарска врба.

ском устанку, књ. I, Београд 1935; Д. Трајковић, *Из прошлости Лесковца и околине*, Студије и чланци, Лесковац 1977; В. Стојанчевић, *Лесковац и лесковачка нахија у XIX веку*, Лесковац 1987; Б. Лилић, *Историја Пирота и околине*, књ. I, Пирот 1994.

³ А. Ивић, *Списи бечких архива о Првом српском устанку*, књ. 2, Београд 1936, док. 67.

⁴ М. Вукићевић, *Карађорђе*, књ. 2, 244-245.

ском нападу наводно погинуло око 200 Турака и око 800 хришћана чије су главе биле одсечене и тријумфално послате у Цариград.⁸ Владимир Николић, добар познавалац историјских прилика пиротског краја, наводи да су те 1805. године Турци обесили седам попова у Пироту у једном дану, под оптужбом да су одржавали везе са Србијом и да припремају устанак у Пироту и околини. Ти народни свештеници су обешени о једну велику врбу у Тијабари, оном делу Пирота где су живели Срби. Вешање свештеника у пролеће 1805. године као угледних народних представника, могло се означити као непомирљиви доказ турске управе да ће свим средствима онемогућити сличне покушаје у будућности.⁹ Усмено предање бележи покрет у крајевима око Суве планине и Трна, када је поп из Великог Боњинца издао три брата свештеника и о акцији народа из Знепоља и Заплања обавестио пашу у Нишу. Турци су ухватили коловође на спавању и одвели их у Ниш. Браћа Јанко, Здравко и Крста издахнули су на вешалима нишавског моста у Нишу.¹⁰ Према другој висти, из рус-

ких извора, побуњени Пироћанци поубијали су Пазваноглуове субаше, па су морали пребећи устаницима у Србији.¹¹

Устанак у Пиротској нахији није био краткотрајан, изолован и без борбеног садржаја у односу на Турке. Значајно је истаћи: 1. Устанак против Турака манифестовао се у неколико оружаних сукоба против Турака, те су пиротска села за неко време била ослобођена њиховог присуства, а Турци су тај покрет савладали тек походом двају паша (нишког и лесковачког); 2. Устанак је носио обележје народног незадовољства турском управом, а непосредан повод за устанак, изгледа, били су и зулуми и пљачкање становништва од стране нижих органа власти, субаша; 3. Устанак пиротских села био је подстакнут примером народног устанка у Београдском пашалуку и присуством српске устаничке војске у близини Ниша и, као што говоре аустријски извори, Карађорђевић емишара. Зато је по пропасти пиротског устанка део становништва емигрирао у северне крајеве ослобођене Србије.¹² Имајући ово у виду, може се рећи да је народни устанак у Пиротској нахији на самом почетку 1805. године био важан догађај у склопу општих збивања и великог устанка српског народа у то време против Турака у Београдском пашалуку. А хришћанско становништво овог краја имало је разлога за незадовољство, јер је крајем XVIII и почетком XIX века, кад је

⁸ В. Стојанчевић, *Србија у време првог устанка*, 93; Х. Ракић, *Први српски устанак и лесковачки крај*, Зборник народног музеја бр. 5, Ниш 1989, 53-88.

⁹ В. Николић, *Из живота наше цркве под Турцима*, Предања из Пиротског округа, Ниш 1934, 3.

¹⁰ С. Петровић, *Око наше Нишаве*, 29-31; "Ова три мученика за свој народ стајала су на вешалима три месеца. Али сваке ноћи силазише с неба Божија светлост и светлише над главом обешених свештеника... Када паша то сазна јако се поплаши те на сугестију једног нишког свештеника, да му сам Бог напомиње да је дошло време да скине мученике с вешала, паша то и нареди и они буду сахрањени у један гроб. Након две године, родбина је откупила њихове кости и сахранила их у Велики Крчимир

1807." – С. Марић, *Белешке из Заплања*, Градина, Ниш 1900, 19.

¹¹ Ц. Атанасовъ, *Селските въстания в България към края на XVIII в. и началото на XIX в. и създаването на българската земска войска*, София 1958, 151. (По извештају Кирика, од 28.4.1805.)

¹² Д. Јовановић, *Из Тимочке крајине*, Књажевачки круг, ГСУД, 70, Београд 1889, 151.

Пиротска нахија улазила у састав било Нишког, било Софијског санцака, привремено морала да призна Пазваноглуову власт која се огледала овде у томе што су поједина села примила његове субаше као представнике турске власти и управе и што су одређене турске обавезе убиране на рачун новог господара Пазваноглуа.¹³ Поузвано се зна да је Пазваноглуова војска водила више војних операција на територији Нишког санцака око 1799-1800. године.¹⁴ По неким вестима, неколико села у северном делу Пиротске нахије (Кална, Шестигабар) била су са својим атарима спорна између Тимочке (Гургусовачке) и Пиротске нахије, односно између Турака, Гургусовца, Пирота и Сврљига, па је по доласку Пазваноглуа у Видински пашалук и надлежност убирања одређених пореских прихода из тих места стављена на дневни ред. Из тога се може закључити о присуству Пазваноглуа у нишком и пиротском крају, нарочито у време његовог сукоба са нишким пашом и његовим ајаном у Пироту, Ђенч-агом, који је учествовао заједно са Пазваноглуом у бици у Џивцибарама код Сокобање крајем фебруара 1806. године, где су Турци претрпели велики пораз.¹⁵ Последњи такав сукоб забележен је на почетку Првог српског устанка. Крајем 1804. и почетком 1805. године Пазваноглу је био у сукобу са нишким Хафиз-пашом, који се припремао, по налогу Порте, да крене на Београдски пашалук да уреди питање српског устанка. Пазваноглу је решио да искористи најављени одлазак и задовољи своје

претензије и своја потраживања на територији Нишког санцака.¹⁶ Отуда је могуће претпоставити да је овај сукоб између Хафиз-паше и Пазваноглуа, и боравак турске војске по селима Пиротске нахије, зулуми, пљачке и злостављање сељака, послужило као повод за народни устанак у Пиротској нахији на самом почетку 1805. године.¹⁷ Јасно је да је на почетку 1805. године покрет Пироћанаца првенствено био револт на ову анархичну ситуацију у којој су сигурност живота и имања хришћана изложени најбруталнијим поступцима и самовољи Турака.¹⁸ Пораз турске војске на Иванковцу у лето 1805. године и пораз султанове војске од 5.000 људи са неколико топова, коју је предводио нишки мухафиз Хафиз-паша, имао је велики одјек не само код становника Београдског пашалука, већ и по околним крајевима, особито у Лесковачком пашалуку, под којим су тада, у управном смислу, били Параћин, Крушевац, Прокупље и Куршумлија. Од тада су догађаји у Србији изгубили локални значај и почели се схватати као исходиште и почетак једног великог, тек започетог ослободилачког покрета са широким друштвеним, економским и политичким основама, чија је сврха била изградња нових односа Срба и Османског царства.

*
* *

До краја XVIII века Нишка митрополија налазила се у саставу обновљене Пећке патријаршије, а после 1766. године дошла је у јурисдикцију

¹³ Л. Арсенијевић Баталака, *Историја српског устанка I*, 293.

¹⁴ Д. Пантелић, *Београдски пашалук пред први српски устанак*, 207.

¹⁵ М. Вукићевић, *Карађорђе II*, 118-137.

¹⁶ А. Ивић, *Стиси бечких архива у Првом српском устанку*, књ. 2, 118-137.

¹⁷ М. Вукићевић, *Карађорђе II*, 244-245.

¹⁸ В. Стојанчевић, *Око учешћа Пироћанаца у Првом српском устанку*, 20.

Васељенске, Цариградске патријаршије. Владика Гаврило био је последњи јерарх који је у Ниш послат из Пећке патријаршије. Следећи владика Топал–Макарије I дошао је из Цариграда, а његов наследник имао је владичански сто у метоху манастира Рилског у Нишу. На почетку грчког устанка 1821. године, нишки владика Мелентије, "мученик", био је обешен од Турака. У време Првог и Другог српског устанка Нишка епархија обухватала је управне територије двају санцака - Нишког и Лесковачког. На северу је допирала до Параћина и западне Мораве, на западу до Копаоника, на истоку до Беле Паланке и на југу до Грделичке клисуре. После смрти владике Мелентија, Нишком епархијом су управљали: Венедикт I, Данило, Јосиф, Григорије, Ћир Венедикт II,¹⁹ Ћир Нићифор, Јоаникије и Калиник. Последњи нишки владика за време турских власти био је Виктор, некадашњи хиландарски калуђер и касније егзархијски владика. У православним храмовима одржавано је словенско богослужење и проповеди на српском језику, упркос томе што је владика био фанариот. Србија је за време кнеза Милоша 1833. године проширила своје јужне границе до Сврљишких планина, јужно од Алексинца, а део територије Нишке епархије доспео је у надлежност Београдске митрополије. По неким подацима од 12.348 кућа колико је тада бројала Нишка епархија, 6.174 припало је Србији. По ослобођењу Ниша 1878. године Нишка епархија ушла је у састав

¹⁹ Т. Станковић, *Нишки владика Венедикт (1843-1845)*, Глас епархије нишке, Ниш 1909; П. Гагулић, *Метох манастира Јована Рилског у Нишу*, Ниш 1969, 49.

Кнежевине Србије и Српске православне цркве.²⁰

У црквеном погледу пиротски крај није улазио у састав обновљене Пећке патријаршије из 1557. године. Он је био у саставу Софијске митрополије, све до 1761. године, када је у Пироту основана "оделита јепархија, која је одвојена од Софијске и Нишке". То је била тзв. Нишавска епархија са посебним владиком Грком, кога је именovala Цариградска патријаршија. "Та се јепархија звала Нишавска јепархија Горње Мезије, а владика пиротски звао се Митрополит нишавски. Епархија се пружала од села Комштице, до Драгомана, Магова и Трна (Знепоља) и Брезника, захватала је Лужницу до села Стрелца и низ Нишаву до села Врелца и Сићева."²¹ Када је основана бугарска Егзархија 1872. године она је по султановом ферману обухватала и Нишавску епархију и то је трајало док Пирот није ослобођен и српска власт, задржавши једно време као нишавског владика Евстатија, није ову епархију превела у састав српске православне митрополије, проширивши надлежност Нишке епархије и над Пиротским округом, односно дотадашњу Нишавску епархију.²² После 1879. године, источни део Нишавске епархије са Царибродом, Брезником и Трном припао је Бугарској Кнежевини.

За историју југоисточне Србије слом Првог устанка значио је ново раздобље под турском влашћу. Турска управа у условима стабилизације оп-

²⁰ Ј. Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке прилике*, 258.

²¹ М.Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, 226.

²² В. Стојанчевић, *Србија и Бугарска од Санстефанског мира до Берлинског конгреса*, Београд 1986, 89-99.

штих прилика на свим државним границама била је у стању да утврди стални биланс стања које се затекло после свршетка српског устанка; било је потребно утврдити порезе раје, величину губитка становништва, у првом реду спахија као корисника тимара и спахилука, од којих је добрим делом зависила и војна моћ турске државе. Требало је поново оживети опустошена села и запуштену сеоску привреду из разлога економске експлоатације у корист спахија и читлук сахибија, а и због фискалних потреба Османског царства. Изгледа да су Турци тражили наплату заостале порезе, као што је сигурно да се још дуго контрибуција узимала за потребе турске војске, а што су опустошена моравска и нишавска села морала свакако испуњавати. Војска је узимала као ратни плен све што је хтела, чак и онда када је боравила по хришћанским селима изван непосредне контроле Карађорђевој војске, што је био случај и са граничним селима према Турској. Свакако, било је доста робља и, према неким записима, није искључено да су не само многи сељаци Нишке, Лесковачке и Пиротске нахије, већ и понеки варошани могли бити одведени и продавани као робље по далеким пијацама Османског царства. Ово се догодило великом броју заробљеника и цивилних лица, наводи се број од више хиљада људи, које је турска војска ухватила приликом поковавања Србије у јесен 1813. године, односно непосредно по изведеној окупацији устаничке Србије. Велики везир је у име Порте затражио од аустријских пограничних власти да му се изруче виђењенији представници војне и цивилне власти у Карађорђевој Србији, међу којима су били нишки војвода Никола Поповић "Матејевчанин", бимбаша

Здравко, пиротске и лесковачке војводе и кнезови, што показује да је највећи део крајева устаничке Србије представљао проблем Турцима за мирно поседовање Нишког санџака. Бројна емиграција становника Нишке и суседних нахија доносила је потешкоће турским властима, пошто су настојања да се она репатрира у старе крајеве остала махом безуспешна. Када се ситуација у Београдском пашалуку после 1813. године нешто мало средила, нарочито по варошким насељима, један део те цивилне емиграције вратио се у Београд и друге српске вароши, где их је затекао и Други српски устанак у пролеће 1815. године под кнезом Милошем Обреновићем. У управном погледу, југоисточна Србија нашла се у знатно измењеној ситуацији у односу на осталу Србију, а њена територија уклопљена је у матичне пашалуке и са незнатним изменама остала у таквом стању све до свог ослобођења 1877-78. године. У сваком случају, више година после примирења Првог српског устанка целокупни живот српског народа југоисточне Србије био је сасвим потиснут из страха од турске самовоље, сумњичења и полицијских прогона.²³ Срби Нишког санџака су сматрани правом рајом која је морала доста пропатити да сачува оно мало имања и живота што је остало после турских освета. Југоисточна Србија са својим становништвом није учествовала у ратовању

²³ Л. Ранке, *Србија и Турска у XIX веку*, Београд 1892, 145-150; Г. Баласчев, *Неиздати турски документи*, 32; Видети и: В. Стојанчевић, *Из прошлости крушевачког краја од свршетка првог српског устанка до ослобођења 1832. године*, Багдала 155, Крушевац 1972; В. Стојанчевић, *Источна Србија у периоду турске окупације 1813-1832. године*, ИЧ, VI, Београд 1956, 109-138; Б. Лиличић, *Историја Пирота и околине I*, 65.

Срба са Турцима у Другом српском устанку стога што се устанак који је предводио Милош Обреновић није ширио изван међа Београдског пашалука, јер је био покренут у крајњој нужди због великих зулума и пореских оптерећења од стране београдског везира Сулејман-паше Скопљака. Али су Нишлије, То-пличани, Лесковчани, Пироћанци и Врањанци, како варошани тако и сељаци, из редова простране јужносрбијанске емиграције у време Првог устанка, ипак учествовали у Другом српском устанку на територији Београдског пашалука. Њихови предводници су биле славне личности Првог српског устанка: Илија Петровић Стрелја и Никола Мандрда. У овим бојевима, зна се сигурно, учествовало је много Лесковчана и Пироћанаца који су се борили у Стрелјином одреду.²⁴ Тако је Тодор Радивојевић записао више десетина породица Крагујевачке нахије које је устанак 1815. за-текао у Шумадији, наводећи при том њихова породична имена,²⁵ а Риста Николић је навео податке карактеристичне за јужносрбијанске избеглице у београдској околини и њиховом учешћу у Првом и Другом српском устанку.²⁶ Они нису могли остати по страни од збивања у 1815. години, као што нису ни у време Првог устанка, а сва даља збивања у Нишком пашалуку и суседним нахијама, током следећих деценија XIX века, показала су велику важност њихове судбине за развој политичких и национално-политичких кретања и подухвата у слободној Кнежевини Србији. Велико учешће Нишлија, Лесковчана, Пироћанаца, Топличана и Врањанаца у Првом српском устанку и активно при-

²⁴ С. Петровић, *Историја града Пирота*, 19.

²⁵ Т. Радивојевић, *Лепеница*, 245-246.

²⁶ Р. Николић, *Околина Београда*, 1010-1037.

суство у догађајима 1815. године у Другом српском устанку, као и за време кнез Милошеве, затим и кнез Михаилове владе (народноослободилачки покрет Нишевљана 1833. и 1834-1835. године, Пиротска буна 1836, народни устанак 1841. године) имали су карактер политичког, морално-психолошког или дипломатског ослањања на Србију и кнеза Милоша и Михаила.²⁷

Велики устанак Грка 1821. године који је задао много невоља Порти и потрајао неколико година, није био без последица по српски народ у Турској. Народнослободилачки покрет Грка против Турака, који почиње крајем XVIII века оснивањем тајне револуционарне организације Хетерије,²⁸ прерастао је почетком 1821. године у револуцију која је добијала присталице и међу балканским народима покореним од Турске. Солидарисући се са борбом грчког народа, они су желели да остваре и своје ослобођење.

Ниш је тада био један од хетеријских пунктова у коме је тајна револуционарна организација постојала још пре 1820. године. То потврђује и "ратни план од септембра 1820. године" сачињен од хетериста у Влашкој, по коме су Ниш и Видин назначени као центри из којих ће, уз помоћ и подршку Милоша Обреновића, отпочети акције устаника за ослобођење читаве Румелије и Бугарске.²⁹ Из недавно откривеног документа у Одеси, сазнаје

²⁷ С. Петровић, *Историја града Пирота*, 30.

²⁸ Основни задатак Хетерије био је "прикупљање прилога, куповање и раздељивање оружја и припремање на устанак не само Грка, већ и осталих хришћана у Турској". Уп. М. Гавриловић, *Милош Обреновић I*, Београд 1908, 12.

²⁹ М. Гавриловић, *Милош Обреновић II*, Београд 1909, 14.

се о постојању револуционарне организације у Нишу. Међу Србима највише је било свештеника, трговаца и занатлија, који су преко својих контаката, занатлијских и трговачких, били добро обавештени о збивањима у хетеријском покрету.³⁰

Нема сумње да је револуционарне идеје хетериста међу Нишлијама ширио владика Мелентије, који је, као представник Цариградске патријаршије, дошао у Ниш 1815. године.³¹ Милош Обреновић је био очигледно задовољан посредништвом владике Мелентија између Срба и Турака 1815.³² Владика Мелентије као поглавар Нишке митрополије, захваљујући свом ауторитету не само код хришћанског већ и код муслиманског живља у Нишу, као и великом утицају на нишког Али-пашу, допринео је да се Ниш од 1820. помиње као један од значајнијих хетеријских пунктова на Балкану. Крајем 1820. године Нишка тајна организација је послала свога представника "који је био два до три месеца у патријаршији" као "посланик владике нишкога" у Цариград.³³ Бројност овог покрета не може се утврдити, што је и схватљиво када се зна да је читава организација била строго конспиративна. Конкретан податак,

"око 200 Нишлија", записан је код М.Ђ. Милићевића.³⁴ Међутим, овај податак је записан шест деценија касније, по причању старих Нишлија, после ослобођења од Турака. Да је Ниш био јак хетеријски центар потврђује и оснивање грчке школе у њему крајем друге деценије XIX века.³⁵

И у Пироту је тада постојала тајна револуционарна организација, вероватно и пре 1820. године.³⁶ У архивској збирци Хиландара сачувана су два писма из 1816. године, везана за догађаје и односе у Пироту у периоду турске власти на почетку XIX века.³⁷ Писана су из Пирота и Ниша: једно је писано од пиротских чорбација, а друго од хиландарског духовника Игнатија. Писма откривају неке нове моменте револуционарне активности Пироћанаца у периоду грчког устанка 1821. године, свакако у оквиру Хиландарског метоха у Пироту који доводимо у везу са свим ослободилачким покретима хришћанске раје у Пиротској кази против османске власти.

Писмо чорбација из Пирота из 1816. године, са пет отисака печата пиротских чорбација,³⁸ упућено је Хиландару са молбом да се прихвати пиротски протосинђел Данило кога су

³⁰ Н. Тодоров, *Нови дани за добровољците от грчком востание 1821-1828*, БАН-Институт за балканистика, Софија 1973, 7-18.

³¹ Захваљујући одговору кнеза Милоша на писмо нишког митрополита Мелентија, које је датирано датумом 26.07.1815. године, писаном у логору београдске нахије, може се тврдити да је Мелентије већ половином јула 1815. године био у Нишу. Уп. М. Вукићевић, *Писма из Првог и Другог устанка*, Спо-меник СКА, XXXVII, Београд 1907, 147.

³² Видети напомену бр.12 и 14.

³³ В.Ј. Петровић, Н.Ј. Петровић, *Грађа за историју Краљевине Србије*, II, Београд 1882, 233.

³⁴ Видети напомену бр. 25.

³⁵ Године 1820. помиње се у Нишу учитељ Грк Никола Кратовалија Ђорђијевић; Уп. Ј. Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку*, Београд 1928, 42.

³⁶ М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, 14.

³⁷ Б. Андрејевић, *Два извора о Пироту из Хиландара са почетка XIX века, значајна за револуционарне и економске односе у време Турака*, Пиротски зборник 8-9, Пирот 1979, 279.

³⁸ Архивска збирка манастира Хиландара-Ф.7 (1814-1820), Писмо бр.46, Омот за 1816; *Исто*, 279.

Турци осудили на "сургун", од чега га треба по сваку цену избавити. Друго писмо, датирано 24. маја 1816. године,³⁹ заведено у хиландарској књизи инвентара под називом "Писмо из Ниш од Игњатија духовника", односи се на "неколико поклоници од Србију" које Игњатије из Пирота шаље у Хиландар, после тешкоћа са давањем дозволе од турског паше у Нишу, где је 1821. године деловала Тајна нишка револуционарна организација против Турака.⁴⁰ Недавно откривени документ у Одеси даје конкретне податке који несумњиво указују на активност Нишлија у сукобима хетериста са Турцима у пролеће 1821. године у Молдавији.⁴¹ Подаци о Србима (72) говоре да су Нишлије, а вероватно и Пироћанци, били повезани са борбама у Молдавији, што је доказ више о интервенцији виђених пиротских чорбација манастиру Хиландару. Према подацима из овог извора, међу Србима највише је било трговаца и занатлија, што доказује да је револуционарни пункт у Пироту, свакако, био орјентисан на угледне пиротске чорбације, које су предвођене Хаџи Нешом Филиповићем, а повезане са хиландарским метохом, а преко њега са Тајном револуционарном организацијом у Нишу. Они су својим трговачким и занатлијским контактима били добро обавештени о збивањима у хетеријском покрету против Турака.

³⁹ Б. Андрејевић, *Два извора о Пироту из Хиландара са почетка XIX века, значајна за револуционарне и економске односе у време Турака*, 282.

⁴⁰ Б. Андрејевић, *Револуционарна делатност тајне Нишке организације против Турака 1821. године*, Лесковачки зборник XV, Лесковац 1975, 118.

⁴¹ Н. Тодоров, *Нови дани за доброволците от грцкото встание 1821-1828*, нев. место.

Поменуто писма упућују да су Пироћанци били укључени у покрет још пре почетка грчког устанка. Међутим, тешко је прецизније одговорити када је у Пироту оформљен револуционарни пункт, али нема сумње да је револуционарне идеје међу Пироћанцима ширио духовник Игњатије који је морао бити у вези са нишким владиком Мелентијем, предводником грчке православне цркве, који је у Ниш дошао 1815. У Цариграду је имао могућности да се упозна са хетеријским покретом тим пре што су у цариградском кварту Фанару, већ после 1812. године делали хетеристи.⁴² Обзиром да је 1815. године Нишавска епархија у Пироту била сједињена са ратом опустошеном Нишком епархијом у једну, Нишку митрополију на челу са митрополитом Мелентијем, егзархом Доње Мезије,⁴³ пиротски револуционарни пункт је дошао под непосреднији утицај Нишке револуционарне организације. Доласком у Ниш, владика Мелентије је био одмах ангажован од тадашњег турског заповедника града Марашли Али-паше да успостави контакте са Милошем Обреновићем. У писму Кнезу Милошу и свим Србима од средине јула 1815. године, владика Мелентије позива све Србе да престану са даљом борбом против Турака, потенцирајући да је он "емац... да ке добро бити с овога честита везира и богом се вам кунем да ни е превара да немате сумнение нишћа но да догете слободно код мене и да ве отведем код честита везира да му при-

⁴² Б. Андрејевић, *Револуционарна делатност тајне Нишке организације против Турака 1821. године*, 118.

⁴³ Е. Голубинскиј, *Краткиј очеркъ историй Православнихъ церквей болгарской, серпской, руминско или молдовалашкой*, Москва 1871, 146-148; К. Иричекъ, *История на България*, София 1929, 351.

кажете ваше муке и неволе".⁴⁴ За непуну недељу дана митрополит Мелентије пише кнезу Милошу пет писама желећи да га убеди да дође на састанак са Марашли Али-пашом, у томе и успева, мада њиховом састанку августа 1815. године на Белици не присуствује.⁴⁵ Милош Обреновић је био очигледно задовољан посредништвом владике Мелентија између Срба и Турака 1815. године, пошто је у буџету Србије за 1816. годину исписана ставка "за владикау Нишевачког 3.000 гроша". Српски кнез је не само наградио Мелентија, већ је желео да га доведе за београдског митрополита,⁴⁶ међутим, у томе није успео због противљења новог београдског везира Марашли Али-паше, који је, као ранији турски заповедник у Нишу, био упознат са борбом нишких свештеника за овај положај.⁴⁷

Революционарне идеје хетериста преносила су у Пирот духовна лица из Хиландара, што је случај и са протосинђелом Данилом, који је у Пирот дошао највероватније 1815. године, када је по свој прилици и Пирот постао један од хетеријских пунктова југа Србије и у коме је 1821. године морала постојати револуционарна тајна организација. Припаднике те организације треба тражити међу потписницима наведеног писма Хиландару (Филип, Неша, Хранча, Марко, Петар

и др. трговци и занатлије) који су били упознати са ослободилачким покретима у Грчкој, а који су желели постићи и своје ослобођење. Потврду ових тврдњи налазимо у казивањима старих Пироћанаца, која се веома подударно са наводима у писму. Записао их је Владимир Николић, а односе се на догађаје у годинама "после Карађорђа", односно у годинама после завршетка Првог српског устанка. Једно казивање се односи на "јеромонаха Доситеја" који је заноћио код Хаџи Неше и у току ноћи "причестио пиротске свештенике које су Турци потом обесили",⁴⁸ да би одмах затим побегао у Србију. Друго казивање везује се за сарадњу Хаџи Неше са хиландарским духовницима и истиче се да је "један калуђер из Свете Горе, који је био у Пироту у светогорском метоху и спремао људе да их води у Свету Гору, много добро живео са Хаџи Нешом. Турци су хтели да га обесе, али Хаџи Неша то дозна и брзо нађе сврљишке хаљине, да му неке пратиоце, те овај побегне у Књажевац, па одатле оде у Београд, где је касније постао владика".⁴⁹ Чињеница да су казивања Пироћанаца записана 1912. године, скоро девет деценија од времена одигравања догађаја, могла је допринети забораву неких чињеница, али не и суштине догађаја. Пиротске чорбације тражиле су помоћ од Хиландара за протосинђела Данила, а не од Србије, како казују стари Пироћанци, вероватно стога што се кнез Милош чврсто држао по страни од сукоба с Турцима. Чорбације не истичу праве разлоге пребацивања протосинђела Данила у Хиландар, већ само истичу да је отпуштен "правде ради" и да нису

⁴⁴ Писмо Мелентија Митрополита Нишког кнежевима и свим православним хришћанима у Србији писано јуна 1815. из Ниша; Уп. М. Вукићевић, *Писма из Првог и Другог устанка*, 147.

⁴⁵ М. Ђ. Милићевић, *Кнез Милош прича о себи*, Споменик СКА, XXI, 1893, 3-33.

⁴⁶ М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, 67.

⁴⁷ Б. Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804-1850*, Београд 1901, 99.

⁴⁸ В. Николић, *Стари Пирот*, етнографске белешке из прошлости града, Пирот 1974, 61.

⁴⁹ Исто, 61.

дозволили да га царском наредбом пошаљу у "сургун" где би био "за много" те због тога упућују "молбу долице земљи" хиландарском игуману "да му ви чините икрам благородно за нашу милост у нашу епархију нишавску".⁵⁰ Пиротске чорбације напомињу у писму да, уколико протосинђел Данило жели да оде до манастира Ватопеда, значајног центра за време припрема грчког устанка против Турака, хиландарска управа му то не забрањује, јер за њега и његову делатност гарантују потписани пиротски "главари". То је, свакако, податак више у вези са припадношћу протосинђела Данила хетеријском покрету.⁵¹

Бројност овог покрета у Пироту се не може тачно установити, што је и схватљиво када се зна да је читава организација била строго конспиративна. Отуда и српски извори који говоре о догађајима из 1821. године помињу само Ниш као место у коме је деловала Тајна организација, а узгред дају уопштене податке о броју припадника ове организације. Конкретан податак о броју припадника ове организације, "око 200 Нишлија", записао је Милан Ђ. Милићевић.⁵²

На устаничко расположење Пироћанаца против Турака, у време ослободилачког покрета у Грчкој од 1814. до 1821. године, указују и записи у старим црквеним књигама које се чувају у Софијској библиотеци, а односе на догађаје у Пироту из 1821. године. Бугарски историчар Мањо Стојанов наводи два записа карактеристична за покрет у Пироту против Турака

и односе са Хиландаром: "Оу Пирот Хаџи Кесарији 3 месеца лежал оу бунар сухоу", а у следећем је записано: "Оу град же Пирот беше един дуковник светогорскии пострижник от манастир Хиландар именов Иосаф и того обесиша, и тамо погребен бист".⁵³ Када се ради о страдању свештеника у Пироту од Турака, задржало се предање о вешању седморице свештеника које се различито временски датира. Везује се за "Карађорђево време" (1804-1813), за период "иза Карађорђа", односно грчки устанак 1821. године и за Хаџи Нешину буну 1836. године. Наведени запис из манастирског Поменика помиње само једног духовника Јосифа, представника Хиландарског метоха у Пироту, а вешање хиландарског духовника у Пироту 1821. године потврђује уверење и разлоге прогонства протосинђела Данила 1816. године. Да су представници хиландарског метоха у Пироту били у тесној вези са носиоцима револуционарног покрета против Турака, потврђује и податак из другог писма којим духовник Игнатије обавештава хиландарског архимандрита Исаија на какве је тешкоће наишао код паше у Нишу, где су чекали 15 дана док паша није дао дозволу за људе који одлазе у Хиландар.⁵⁴

Устаничке акције у Молдавији започете 6. марта 1821. године са Александром Ипсилантијем, које су се месец дана касније одразиле и на територију Грчке са центром у Мореји, имале су снажан одјек у свим областима Балкана запоседнутим Турцима. Султан Махмуд II (1809-1839),

⁵⁰ Б. Андрејевић, *Два извора о Пироту*, 284.

⁵¹ М.Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, 66; М.Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа*, 443.

⁵² Исто.

⁵³ М. Стојанов, *Грцкото востание от 1821*, бугарските рукописи, Сто и педесет години от грцкото востание 1821-1828. БАН, Софија 1973, 91-97.

⁵⁴ Б. Андрејевић, *Два извора о Пироту*, 285.

схвативши каква опасност прети царству, наредбом од 31. марта 1821. године изричито је захтевао од Турака сурово разрачунавање са највишим представницима грчког свештенства у Цариграду и читавом Балкану, као носиоцима овог ослободилачког покрета. Нови велики везир у Цариграду, Бендерли Али-паша, наредио је 22. априла, на Ускрс, да се обесе цариградски патријарх Григорије V и шест других црквених великодостојника.⁵⁵ Током априла Турци су се крваво обрачунавали и у другим градовима Турске са још преко 70 епископа, међу којима је био убијен у Једрену и бивши цариградски патријарх Кирило и кипарски епископ у Солуну.⁵⁶ У пролеће 1821. године бројна турска војска била је послата у све делове царства. Само три дана после убиства патријарха и његових најближих сарадника, Марашли Али-паша је обавестио Милоша да из Солуна у Ниш долази Хусеин-паша Гаваназоглу са великом војском.⁵⁷ Сазнавши за присуство Хусеин-паше са 5.000 војника, Милош је био веома узнемирен, верујући да је војска усмерена и на њега и на Србију, и да је Грк Аристид-паша који је носио Милошу писмо од Ипсилантија на потпис "о заједничкој акцији" Срба и Грка против Турака, био ухваћен. Милошев страх био је неоснован јер је у султановој заповести од 25. маја упућеној Србима наглашено да је гомилање војске у Нишу због

⁵⁵ М. Гавриловић, *Милош Обреновић II*, 42.

⁵⁶ М. Laskaris, *Le rôle des Grecs dans l'insurrection Serbe sous Karageorges*, Athenes 1933, 72.

⁵⁷ Архив Србије, Кнежевска Канцеларија, *Писмо Ђорђа Поповића Милошу 13. април 1821. године*.

"фанариотског рада и пропаганде у Нишу".⁵⁸

Хусеин-паша је обесио многе калуђере, свештенике и трговце, а међу њима је био и духовник светогорског метоха у Пироту, Јосиф.⁵⁹

Тако су на Ускрс 1821. године у нишкој Тврђави обешене Нишлије: владика Мелентије, прота Стојан Поповић, поп Ђорђе Цинцарин, Младен Овчаревић, Радослав екмек-чибаша и Голуб мутавџија. Том приликом било је затворено око 200 Нишлија. Погубљење првих нишких грађана међу нишким хришћанима изазвало је велику забринутост код Срба, не само нишког краја већ и суседних предела, готово по свим варошима и селима нишке епархије. Говорило се и о потајним турским егзекуцијама и нестанку многих људи, нарочито по селима. У условима "цихада" узимање талаца био је обичај Турака, па је оту-

⁵⁸ А.С, КК, *Писмо депутата Милошу 14. мај 1821. са прилогом султановог Хатихумајуна од 13. маја*; Опширније код: В. Стојанчевић, *Кнез Милошева схватања српско-грчке сарадње против Османског царства. Сарадња између Срба и Грка за време својих ослободилачких покрета 1804-1830*; I Грчко-српски симпозијум организован у Кавали (7-10. новембра 1976.) од стране "Института за Балканолошке студије" из Thessaloniki и Балканолошког института из Београда, Thessaloniki 1979, 89-100; В. Стојанчевић, *Грчка општина у Београду на преласку XVIII у XIX век*, Посебан отисак из Годишњака града Београда, књ. XXXIV-1987, 85-95.

⁵⁹ О турским зверствима с почетка XIX века сведоче скелети два човека којима су пребијене ноге. На грудима једног од њих откривен је пекторални крст од бакарног лима. Ово откриће може се везати за монаха манастира Хиландар, Јосифа, који је 1821. обешен у Пироту и био сахрањен у подножју пиротског града. Упореди Б. Дељанин, П. Пејић, *Пиротски град*, ГСАД,3, Београд 1986, 230-231.

да у први мах и било затворено две стотине Нишлија. О резултатима те истраге Хусеин⁶⁰ Гаваназоглу-паша је обавестио Марашли Али-пашу у Београду, писмом упућеним из Ниша 15/28. јула 1821.⁶¹

*"Његовој племенитости срећном,
милостивом
брату ми најцењенијем,
најпоштованијем
Господину Везиру и муширу.
Пређашњи мухафиз Ниша Али-паша,
не хотећи да мирује, начинио је савез,
са нишким митрополитом па је
потајно ноћу,
одржавао састанке и кројио планове
да,
сачувај божје, истреби народ
муслимански
у Нишу, и на тај начин да Високој
Царској
влади и вечном Царству натури на
врат
једну велику бригу. Пошто сам
најсавесније
испитао ствар, погубљени су
поменути паша,
речени митрополит, двојица
свештеника и
два ћафира, који су били утицајни
људи
у вароши. Пошто су због тога
погубљени, њихова*

⁶⁰ Хусеин паша води порекло од старе угледне румелијске породице из Татар Пазарџика. "Управу над Нишем, сиротним пашалуком" добио је 1820. године, на чијем је челу остао до децембра 1826. године, када је постављен за београдског пашу. Уп. Б. Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804-1850*, 198.

⁶¹ Писмо је један од ретких извора о постојању тајног удружења у Нишу, пронашао га је Глиша Елезовић у Народној Библиотеци у Београду 1930. године. Снимак оригинала и превод са турског објавио је у Политици од 3. новембра 1930. године.

*тела, што су у зло била огрезла,
склоњена су са лица земље. Одсечена
глава поменутог паше послата је на
врело
правде (у Цариград) ...
Хусеин-паша, син Муратов, 25.
шевала 1236. године."*

О активности револуционарне организације у Нишу 1821. године говори још један извор,⁶² који посебно указује на одјек овог покрета и ван граница Србије. Аустријски конфидент Николај Стојко, писмом од 28. септембра 1822. године јавља у Вршац архимандриту и администратору епархије вршачке Радивојевићу, да када је "24-аго в Теплицах нашу црков от молера готовоу примити био", тада је тамо дошао "Преосвешчени Гд. Данил Архиепископ Нишкиј". Владика Данило је побегао из Ниша страхујући да ће му Турци за револуцију главу отсећи и у Стамбол однећи. Пре доласка у Теплице, како се у писму наводи, владика Данило је известио Милоша Обреновића о тешким приликама у Нишу после угушења "револуције" од 1821. године, а истовремено је од Милоша добио "конт да у Немцију утекне".

Владика Данило је дошао у Ниш крајем 1821. године, када је цариградски патријарх због револуционарног покрета у Нишу издвојио из састава Нишке епархије Нишавску епархију са седиштем у Пироту. После владике Данила, Нишком епархијом су управљали: Венедикт I, Јосиф, Григорије, Ђир Венедикт II, Ђир Нићифор, Јоанићије и Калиник. Последњи нишки владика за време турске власти био је Виктор, родом из Калофера у Бугар-

⁶² Архив у Сремским Карловцима, Фонд митрополитско - патријаршијски А-229, 1822. година.

ској, бивши хиландарски калуђер и каснији егзархијски владика. Са ослобођењем од турске управе 1878. године, Нишка, као и Нишавска епархија дошле су у састав Кнежевине Србије и Српске православне цркве.

Интервенција пиротских чорбација у корист протосинђела Данила представља значајан моменат у револуционарној активности Пироћанаца по свршетку Другог српског устанка, а под утицајем ослободилачког покрета чорбација, који су преко трговачких послова и близине Ниша били у могућности контаката и упознавања са ослободилачким идејама тог времена, са циљем да се припреми устанак против Турака у Пироту. Изузетна је вредност писама пиротских чорбација и као извора за економске прилике и односе у Пироту, крајем XVIII и почетком XIX века, а отисци печата на њима представљају вероватно најстарије доступне изворе ове врсте. Могуће је да су печати из чувене кујунџијске радионице Ћел Петра, чије је име такође на трећем отиску печата, обзиром да се у породичној архиви његових потомака и данас чува 15 изузетних позлаћених печата урађених у његовој златарској, надалеко чувеној, радионици у близини Великог моста.⁶³

Грчки устанак још није био угушен када су због заштите грчког становништва велике европске силе почеле долазити у дипломатски сукоб са Портом, који је потом прерастао у ратовање Енглеске, Француске и Русије с Турском. Турска је била поражена у рату 1828/29. године и Једренским

уговором, поред других обавеза, узела је на себе да олакша положај православних хришћана и да удовољи њиховим захтевима. Надзор над овим спадао је у консуларну јурисдикцију руских конзула у Турској. То је било од знатних последица и за словенски и грчки свет у Османској царевини.⁶⁴ По мировном уговору у Једрену 1829. године, члан шести, Србији је била призната пуна национална аутономија с правом повратка шест нахија, а кнезу Милошу наследно кнежевско достојанство, што је Порта морала извршити за веома кратко време. То је, пак, значило да се нова граница Србије имала спустити на југ, у правцу Ниша и Пирота, на речицу Топоницу, планину Грамаду и село Ореовац у близини Пирота.

Док је руско-турски рат 1828-1829. године још трајао, у Русији, Европи, а и међу сарадницима кнеза Милоша стварали су се планови о будућности земаља под турском влашћу ако Турска изгуби рат као држава. Становништво српских крајева у Турској према границама кнез Милошеве Србије (Нишлије, Топличани, Лесковчани, Врањанци, Пироћанци, Приштевци, Вучитрнци и др.), очекивали су са великим надама свршетак рата, знајући да се међу Србима у ослобођеном делу Србије рачунало на то да се суседни турски крајеви морају ослободити даље турске управе и сјединити са слободним делом Србије под Милошевом управом. И пре овог рата кнез Милош је дипломатским путем, преко Руса, тражио од Турака да се Србији придруже територије шест нахија, ослобођене у време Првог ус-

⁶³ Подаци из породичне архиве Ћел Петра, једног од Милошевих повереника за Пирот, поред Хаџи Неше Филиповића; делимично су сређени. Има записа о пословима, руком рађене сребрне рукотворине и доста вредних књига из XIX века.

⁶⁴ В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године*, Београд 1971, 81.

танка, али су после 1815. године одвојене од ослобођене Србије у Другом устанку.⁶⁵ Овај минимални дипломатски захтев имао је правну основу у 8. члану Букурешког уговора из 1812. године, који је обавезивао Порту и Русију да се испуни. Али се исто тако рачунало са тајним планом да победничка Русија помогне обнову старе српске државе, која би, у хипотетичком случају, обухватала целу југоисточну Србију (слично некадашњем Родофиникиновом плану о обнови српске државе). Кнез Милош је свакако имао и овакве претензије које би само њему ишле у рачун као српском кнезу, обзиром да је преко својих тајних веза са угледним Нишлијама, Пироћанцима, Враћанцима, Лесковчанима, варошанима и утицајним сеоским домаћинима припремао народ да се прикључи Србији. У току рата кнез Милош је предлагао Русима да уђе у оружану акцију и дејствује у правцу Ниша и Видина, чиме би помогао бржим успесима руске војске између Дунава и Софије. У том смислу је интересантна понуда скадарског везира Мустафа-паше када је молио кнеза Милоша за посредовање код Руса, да га признају за владоаца Албаније, а да он не иде против Руса на Дунаву, с тим што би он учинио да се кнезу Милошу предају Ниш, Софија, Видин и Кладово.⁶⁶ Тешко је, међутим, поверовати да је Мустафа-паша могао да устане против интереса свога рођака Шашит-паше лесковачког који је под својом управом држао и делове Лесковачког пашалука, на пример Крушевац са Жупом и Ражанску нахију са Параћином, територије које су спадале у шест нахија које је требало при-

⁶⁵ М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије I*, 646-669.

⁶⁶ М. Гавриловић, нав. дело, 114.

кључити Србији на основу Букурешког уговора из 1812. године.⁶⁷ Постоји сведочење Вука Караџића, у време када се рат приближавао крају и водили преговори у Једрену, о томе шта је територијално требало тражити од Турске, у оквиру постављеног захтева за територијама шест нахија. Вук је добро знао историјску и етничку прошлост српског народа у нишком, пиротском и лесковачком крају и истицао је становиште да би нове српске границе могле ићи планинским венцем "Коца" Балкана, односно од Шар планине са Призреном, Дечанима и Пећком патријаршијом, а на истоку до Софије и Бакарног гумна пошто је све то, наводно, "некада било српско".⁶⁸ Међутим, стварне народне потребе и жеље нису биле у складу са реалношћу политике великих сила и њихових планова и интереса, па је у Једрену мировним уговором Србија добила признање на повратак само територије шест нахија, тј. у јужном правцу од планине Јастрепца и јужно од Алексинца до села Грејача, Суповца и Катуна.

⁶⁷ Видети опширније код: В. Стојанчевић, *Шест припојених нахија кнез Милошеве Србије*, Прилог историјској географији Србије с почетка XIX века, ИГ, 3, Београд 1954, 3-106.

⁶⁸ Вукова преписка, IV, 108-126; Видети и В. Стојанчевић, *Кнез Милош према Порту и народним покретима у Турској 1828-1839. године*, Зборник историјског музеја Србије, 6, Београд 1969, 41-47; В. Стојанчевић, *Политички погледи кнеза Милоша Обреновића на питање ослобођења Балканских народа*, ИЧ, IX-X, Београд 1959, 345-362.